

הרשב"ש ופתרון בעיות בענייני אישות בקהילות אלג'יריה

נח עמינח

מבוא

הרשב"ש (ר' שלמה דוראן, 1400–1467) כמו הריב"ש לפניו¹ וכאביו הרשב"ץ,² נחשב בעיני חכמי הקהילות באלג'יריה לגדול הדור, בקי בתלמוד ובראשונים ודיין מעולה.³ יותר משלושים משכילים, חכמים ודיינים שלחו אליו שאלות מכל הקהילות, שבשעתן, נהגו לשלוח שאלות לריב"ש ולרשב"ץ.⁴ בספר תשובות הרשב"ש, הנדפס, שש מאות תשובות ויותר.⁵ כתב-יד של הספר נמצא בבית המדרש לרבנים באמריקה בניו-יורק, וכעשרים וחמש תשובות נעתקו

1 ראה: א' הרשמן, ר' יצחק בר ששת (הריב"ש) דרך חייו ותקופתו, ירושלים תשל"ז.

2 ראה: I. Epstein, *The Responsa of Rabbi Simon B. Zemaḥ Duran*, London 1939.

3 ר' יוסף שפורטש, חברו של הרשב"ש, דיין בעיר הונג'יין, כתב עליו: 'שאינ כמוהו בכל הארץ, שהוא בקי בתלמוד, בר אוריין, בר עבורי הארץ' (כ"י ששון 612, סימן סג). החכם ר' אבא מארי כספי, שהיה לו משא ומתן עם הרשב"ש, כתב לו: 'כי יודע אני שיכול בכודך לכתב כל מה שכתב ויותר מזה כמה פעמים על רגל אחת' (שו"ת הרשב"ש, תריב). ור' נתן נגאר מקונסטאנטין כותב לרגל מינויו של הרשב"ש לדיין הקהל: 'עתה ידענוהו אב ובנו שראו עינינו מזמתם מתהום ארעא ועד רום רקיעא... יפה כח הבן בכלוליה תלמודא דלא שביק בכלהו קאקי חיורארי לא אוכם ולא סומקא' (שו"ת הרשב"ש, רס). ותלמידו, ר' חגי אלזוק במוסתגאנס, כותב: 'יודע וברור ר' שלמה זלה"ה [לא] נעלם ממנו כל הכתוב בכל הכתובות מתנאים ונאמנות בפירוש, ואם היה שם שום דבר אחר היה כותבו' (כ"י ששון 612, סימן נב).

4 משלוש-עשרה קהילות, מקונסטאנטין שבמזרח עד תלמסאן שבמערב ומפאס. ואלו הן ממזרח למערב: קונסטאנטין, בונא, בנאיה, תדלס, אלג'זאר, מדיאה, מליאנה, תנס, מאזונה, מוסתגאנס, אוון, הונג'יין ותלמסאן.

5 הספר נדפס בליוורנו, בשנת 1724, מכתב-יד שנעתק בשנת 1620 בידי ר' סעדיה זראפה, נין לר' יוסף זראפה, תלמיד הרשב"ש (שו"ת הרשב"ש, תרלו).

בכתב־יד של קובצי תשובות אחרים.⁶ בתשובותיו מתגלה הרשב"ש כאיש הלכה מובהק.⁷ הוא נושא ונותן במקורות ההלכתיים ומכריע כפי שעולה מהם מבלי לסטות לעניינים אחרים שמחוץ למשא והמתן ההלכתי,⁸ בבחינת אין לדיין אלא מה שכתוב בספרים כדי לכוון להלכה.⁹ כך נוהג הרשב"ש גם בשאלות, שלכאורה, אינן הלכתיות.¹⁰

מקומה, תפקידה ומעמדה של האישה בחברה והיחסים שבין האיש לאשתו והאישה לבעלה, בספר תשובותיו של הרשב"ש, הם פועל יוצא מן המקורות ההלכתיים, שמהם הוא שואב, בכוח בקיאותו ותלמודו, את מסקנותיו והכרעותיו.

- 6 כ"י אדלר 1352 (כל הספר, מאמצע תשובה א עד אמצע תשובה תרלג); כ"י אסקוריאל 7-4-G (6 תשובות); כ"י ששון 612 (13 תשובות); כ"י מונטיפיורי 101,5 (12 תשובות); כ"י קמברידג' Add 498/3 (11 תשובות). כמה מן התשובות נמצאות בשניים ושלושה כתב־יד. מהערות בשולי התשובות שבכ"י ששון עולה, כי בידי של כותב ההערות היה שו"ת הרשב"ש הנדפס, וקובץ תשובותיו בכתב־יד מכתבת ידו ממש. כתב־היד הללו טרם נחקרו. כ"י אדלר 1352 תואר בקיצור נמרץ בידי הרב יהודה ברומר בקטלוג של כתב־היד בספריית בית המדרש לרבנים באמריקה, בניו־יורק (The Jewish Theological Seminary of America Library, *Rabbinic MSS Catalog*, V, New York 1984). הוא רשם שם, שסימון התשובות ככה"י שונה מן הנדפס. אך הוא לא רשם, כי ככה"י ארבע תשובות שאינן בדפוס. הוא אף לא העיר על הרשום בשולי התשובות. התשובות שבכ"י ששון 612 נרשמו בידי דוד שלמה ששון בקטלוג כתב־היד של ספריית ששון: 'אהל דוד', ב, אוקספורד 1932, עמ' 768-772.
- 7 רק תשובות מעטות בשו"ת הרשב"ש אינן עוסקות בעניינים הלכתיים. חמש תשובות עוסקות בפירוש המשנה, כעשר בפירוש עניינים שונים בתלמוד וכחמש-עשרה בפירוש הלכות ברמב"ם. אלא שלפירוש בהלכות הרמב"ם יש זיקה ברורה להלכה, לפי שבקהילות אלג'יריה הייתה הסכמה לפסוק על-פי חיבורו של הרמב"ם. הרשב"ש אינו משיב בענייני מושכלות ופילוסופיה, והוא אף הביע התנגדות לעיסוק בהם. לתלמידו, ר' חגי אלזוק, הוא כתב: 'זוה קורה לכם מדמות רוחכם, שאתם מכניסים עצמכם במופלא ממכם (!) במכוסה מה שלא השיגוהו החכמים והרבנים השלימים' (שו"ת הרשב"ש, ג). ובתשובה אחרת: 'ולא ללמוד אותה קבלה שמזיקתך שאתה חושב שהיא עומדת אצלך על רגל אחת ... וכלך מדרך זו' (שם, שפג [עד ע"ג]).
- 8 הרשב"ש מעיר בתשובותיו, לעתים רחוקות, הערות שאינן מן המשא והמתן ההלכתי. בתשובותיו הוא מנסח את שאלת השואל כתמצית או בקיצור ובצמצום. הוא אינו עובר לעניינים אישיים או לתיאורים כלשהם מן החיים אם אינם צורך המשא והמתן. יוצאת מן הכלל היא תשובה אחת שכתב לר' אבא מארי אבן כספי (שו"ת הרשב"ש, טרט).
- 9 ובכמה מקומות הוא מעיר שחשוב לו להגיע להכרעת אמת בתשובותיו. 'יודע מחשבות אדם הוא ראה כוונתי ויודע תומתי כי לא נתכוונתי אלא להוציא לאור משפט' (שו"ת הרשב"ש, תקיג), 'אבל כמה שהוא תלוי בענין דין ומשפט אל נא אשא פני איש' (שם, תקד), 'זוה שכתבתי עתה... הוא אצלי הנכון ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע כפי דעתי, אלא אם אראה דברים ברורים וראיות נכוחות, שאפילו מאה פעמים אחזור כי עד שנכין להלכה' (שם, תריא).
- 10 ראה תשובתו לר' משה הכהן מהוניין ששאל, שאם נכתב דינו של אדם בראש השנה למיתה, אם תועיל לו הניסה מעיר שיש בה מגַפַּת דָּבָר (שו"ת הרשב"ש, קצה).

עיקר מקורותיו: התלמוד הבבלי,¹¹ הלכות הרי"ף, משנה תורה לרמב"ם, הלכות הרא"ש, ארבעה טורים, ספר העיטור, חידושי הרמב"ן, הרשב"א והר"ן, תשובות הרשב"א, הריב"ש והתשב"ץ.¹² ברם, בדרך המחקר המוצעת כאן אנו באים לסרטט גישה אישית ואופיינית לרשב"ש. מצאנו, כי בדרך הכרעותיו במחלוקות ראשונים, בבירית מקורות מתוך התלמוד הבבלי, בפרשנותו להלכות שונות, בחידושו ההלכתיים ומן ההערות המעטות שבין השיטין, עולות ומתאפיינות מחשבתו ודרכו בהלכה בתחום האישות.

עד היום, נכתב מעט מאוד על דרך חייו של הרשב"ש, על פועלו, על דרכו בהלכה¹³ ועל חכמי הקהילות שבדורו¹⁴ על-פי ספר תשובותיו.

יחסי בעל ואישה

לרשב"ש השקפה כוללת בעניין יחסי בעל ואישה והיא עולה מתוך ביאורו לאיסור התורה לאיש לשאת את דודתו. הוא כותב:

דבר ברור הוא כי הבעל יש לו מעלה על אשתו, ואשתו נשמעת אליו והשם אמר לה ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך, כלומר שתהא סרה למשמעתו.

הרשב"ש, שנתחנך וחי בקהילה היהודית באלג'יר, הנטועה בתוך חברה מוסלמית, במלכות מוסלמית, מוצא השקפה זו כדבר מובן בטבע החברה האנושית, וכך הוא כותב:

וגם מדרך השכל יש ראייה לזה כי ידוע הוא שהפועל יש לו יתר שאת על הנפעל, והזכר הוא הפועל והנקבה היא הנפעלת באותו ענין.¹⁵

- 11 הרשב"ש נוהג לפתוח כל משא ומתן הלכתי במקורות שבבבלי.
- 12 ציינתי למקורות האלה על יסוד שכיחותם בתשובותיו, וראה: ג' עמינח, 'הרמב"ם בפסיקת הרשב"ש', דיני ישראל, טו (תש"ן), עמ' ריג-רל (להלן: עמינח).
- 13 ההיסטוריונים ברונשוויג R. Brunshvig, *La Berberie orientale sous les Hafsidés*, I, Paris (1940, pp. 396-430) והירשברג (ח"ז הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ירושלים תשכ"ה), שכתבו על היהודים באלג'יריה בתקופתו של הרשב"ש, השתמשו מעט בתשובותיו.
- 14 לתיאור הקהילה של העיר תוניס בירת החפצידיים במאה ה"ט, דלה ח"ז הירשברג ('על בית הכנסת הקדום בעיר תוניס', ספר שפירא, רמת-גן תשל"ב, עמ' 297-314), פרטים היסטוריים מכל התשובות ששלחו הרשב"ש ובנו ר' צמח לעיר תונס, היא העיר תנס באלג'יריה. הוא טעה בגלל הדמיון שבין הכתיב תונס ותוניס, בירת תוניסיה. בטעות זו טעו היסטוריונים לפניו. וכן הרבנים נפתלי יעקב הכהן, אוצר הגדולים, כרך א-ט, חיפה תשכ"ז-תשכ"ט, ורפאל הכהן, מלכי תרשיש, תולדות רבני תוניסיה וחיבוריהם, נתיבות תשמ"ו. הם כללו בספריהם חכמים מתנס כחכמים מתוניס. ועל כל העניין ראה מאמרי: 'קהל תנס וחכמיו', העתיד להתפרסם בספונות, כרך כא.
- 15 שו"ת הרשב"ש, שיא.

אולם הרשב"ש, בכל עניין, אינו מכריע אלא על-פי מקורות תלמודיים, ועל כן, גם בעניין זה הוא מצביע על מאמר מן התלמוד: 'אסתר קרקע עולם היתה'.¹⁶ מכאן מנמק הוא, מדוע אסור לאיש לשאת את דודתו, שלפי דרגת הקרבה חייב האיש בכבוד דודתו ועל כן לסור למשמעתה,¹⁷ אבל אם ישאנה תחזור היא להיות חייבת בכבודו ולסור למשמעתו.¹⁸

השקפתו זו של הרשב"ש גם מצטרפת לדברים, שכתב בתשובה על המושג ההלכתי 'אישה הוגנת' בדין יוחסין: 'הוגנת היא לגדול שבישראל דאין קטון וגדול בישראל'.¹⁹ ויחד הם ניתרגמו אצלו, הלכה למעשה, בתשובה שכתב למוסתגאנם.²⁰ מעשה אירע שם, באב שנתן את בתו לבחור חירש ואילם מלידה. הבת הייתה בעלת שכל ולא היה בה כל מום. הדיין, ר' חגי אלזוק, התנגד לנישואין ומנע אותם בטענה, שחירש ואילם אינו יכול לקדש אישה כדין. אבל האב וקרובי האילם דרשו ממנו שיכתוב לאלג'יר, לרשב"ש. הרשב"ש לא זו בלבד, שתמך בקידושין מבחינה הלכתית, שאף-על-פי שהוא חירש ואילם קידושיו קידושין מדרבנן,²¹ אלא הוסיף נופך משלו וכתב לו: 'הגנותן לו בתו הרי זה זכור לטוב'.²² הרשב"ש אינו יכול למצוא כאן אלא זכות, שהרי לאישה אין מעמד משל עצמה.²³ אמנם הייתה לרשב"ש הסתייגות, על הנערה להביע את הסכמתה ולומר 'רוצה אני' ולא אביה הוא שיכריחנה. אבל זו הסתייגות מפני הגבלה הלכתית.²⁴

ואף-על-פי שהאישה מצויה לסור למשמעתו של בעלה ואולי דווקא בשל כך, היה הרשב"ש ער עד מאוד למצוקותיהן של נשים, אם נבע הדבר משרירות לבו של הבעל. דוגמה אחת לכך, היא תגובתו של הרשב"ש לתופעה שנתפשטה בקהילות

16 סנהדרין עד ע"ב, ורש"י שם, ד"ה קרקע עולם, היא אינה עושה מעשה הוא עושה מעשה בה.
17 הרשב"ש מביא בזה סברה: 'כי דודתו ראוי הוא לכבדה ולהיות לה עליו מעלה מצד אחות אביו או אמו וזה לא יכזיבנו אדם, כי הכל נשמעים לדוידהם ודודתם מחויב כבוד אביהם ואמם. לא יכחיש זה בעל תורה ומוסר' (שו"ת הרשב"ש, שי"א).

18 ראה שם.
19 שו"ת הרשב"ש, שעה. על-פי הירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג (סה ע"ג): 'וכי יש קטון וגדול בירושלים'.

20 שו"ת הרשב"ש, שסט.
21 ראה: יבמות ק"ג ע"א; רמב"ם, הלכות אישות ד, ט.
22 שו"ת הרשב"ש, שסט.

23 שהרי לשיטת הרשב"ש, האישה נפעלת בלבד. לכן אביה מזכה חירש ואילם להיות פועל בה במצוות פריה ורביה, וראה: שו"ת הרשב"ש, שכד. הרשב"ש נשאל על דבר נשים שנדכו ספר תורה לבית הכנסת. השואל היה סבור, שפיוון שנשים אינן חייבות בתלמוד תורה מוטב שייטנו את הכסף להשיא יתום ויתומה. ועל כך השיב הרשב"ש: 'אע"פ שאינם מחוייבות לתלמוד תורה אבל זוכות הן לחיי העולם הבא בזכות התורה שמלמדין את בניהם ומוליקין אותם לבית הסופר' ובזכות שמשמרות את בעליהן עד שבאים מהישיבות' (ראה: ברכות יז ע"א).

24 ראה: קידושין מא ע"א; רמב"ם, הלכות אישות ג, יט.

אלג'יריה. היו בעלים, שדרשו מנשותיהם לעלות עמהם לארץ-ישראל וכשסירבו פנו לבית דין, שיכוף עליהן לעלות או שיהיו מגורשות בלא כתובה.²⁵ כתב על כך הרשב"ש:

וכמה אנשים שלא מתוך מצוה ועליה לשמה מטילים בתוך ביתם חרדה ואימה לעלות לארץ ולכוף את האשה. והיא מחמת הפחד והבושה תמחול כתובתה כי לא תוכל לו להעזי פניה ותאמר לו ובעצמה תסכן אשר לא תכן. ויש אשר סיבות המועכבות אם תפרסמם ירבו מחול ומחמת כך תמחול.²⁶

הרשב"ש עצמו פסק בתשובותיו, ששיבת ארץ-ישראל היא מצווה מדאורייתא ומשום כך יכול הבעל לכוף על אשתו לעלות, ואם היא מסרבת תצא בלא כתובה.²⁷ אף-על-פי-כן, הלכה למעשה, הכריע הרשב"ש שלא לכוף, וכך הוא כותב: 'וכבר בא דין זה לפני ודנתי בו כמה פעמים שלא לכוף לעלות'.²⁸ הרשב"ש מצא פתח שלא לכוף. בדרך של התחכמות, על-פי הברייתא 'מי שנדר ליקח בית ולישא אשה בארץ-ישראל אין מחייבין אותו ליקח מיד אלא עד שימצא את ההגון לו'.²⁹ ליקח בית בארץ-ישראל, על-פי הרשב"ש הוא מדין מצוות ישיבת ארץ-ישראל.³⁰ ואף-על-פי שנדר אין כופין אותו לקנות עד שימצא את ההגון לו. כל שכן האיש שדורש מאשתו לעלות לארץ-ישראל בלא נדר³¹ והיא מסרבת, שאין למהר אותם עד שימצאו את 'ההגון' להם. והיות שהדרך לארץ-ישראל, בשיירה במדבר או בספינה בים, היא בגדר סכנה, הרי זה כאילו לא מצא את ההגון לו.³²

- 25 ראה: כתובות קי ע"ב; רמב"ם, הלכות אישות יג, כ.
- 26 שו"ת הרשב"ש, א. פירוש 'תסכן אשר לא תכן': תסכים (על-פי איוב טו, ג, ראה: טור סיני, ספר איוב, ירושלים תשל"ב, עמ' 149) לאשר לא תכן או תתכונן (על-פי שמואל א' ב, ג: 'ולו נתכנון עלילות', ראה במפרשים ובתרגומים).
- 27 שם, ב (ג ע"א): 'אין ספק שהדירה בא"י היא מצוה גדולה בכל זמן בין בפני הבית בין שלא בפני הבית וא"ו [ואדוני זקני] הרמב"ן ז"ל מנה אותה מכלל מצוות עשה כמו שנאמר וירשתם אותה וישבתם בה וכן הוא דעת א"א [אדוני אבי] הרשב"ץ ז"ל בספר זוהר הרקיע שחיבר. ואף לדברי הר"מ ז"ל שלא מנאה מכלל מצוות עשה מכל מקום אם אינה מצוה נמנית היא מצוה מדרבנן וזה מזולת תועלות אחרות נמשכות ליושב בה'. ושם, א (ב רע"ב) כותב הרשב"ש: 'וצריך לעיין למה כופין אחד אנשים ואחד נשים ומהיכן יצא לנו שרש הדין הזה? ונראה לי שהטעם הוא משום דישיבת ארץ ישראל, מצוה היא ונפקא לן מקרא דכתיב בא"י, וירשתם אותה וישבתם בה' וכו'.
- 28 שם (ב רע"ד).
- 29 ב"ק פ ע"א.
- 30 שו"ת הרשב"ש, שם (ב ע"ב): 'שהישיבה בא"י מ"ע [מצוות עשה] בפני עצמה וישובה ג"כ מצוה וגם העליה... והישוב הוא צורך קיום הישיבה... והישוב הוא כמו נטיעת גנות ופרדסים וקניית בתים שכל זמן שימצא מזון ומדור תמצא הישיבה'.
- 31 שבנודר, מפרש הרשב"ש, ניתוסף לו חומר מצד הנדר.
- 32 הרשב"ש כותב שם: 'ואפילו ימצא דרך בשיירה מכאן ועד טראבל"ס טריפו"ל די ברבריי"ה סוף

שתי נשים

בקהילות אלג'ריה נהגו נישואי שתי נשים או שלוש.³³ אפילו שתי נשים בשתי ערים.³⁴ שאלות בדין שתי נשים נשאל הרשב"ש מקהילות במזרח, במרכז ובמערב.³⁵ הרשב"ש מתייחס אל התופעה של נישואי שתי נשים כאל דבר מקובל ומוכן.³⁶ יתר על כן, הוא מקבל בהסכמה גמורה גם את התופעה, שאיש שיש לו שתי נשים יִשָּׁן עם כל אחת לילה אחד לחלופין אף-על-פי שהמנהג מנהג ישמעאלים.³⁷ הרשב"ש היה רוצה, שינהגו לדור עם כל אחת שבוע, משום שנראה לו, שזה המנהג על-פי התלמוד הבבלי.³⁸ גם המנהג בספרד,³⁹ שנוהגין לדור חודש עם כל אישה, עדיף בעיניו מן המנהג שבקהילות, כי יש טומאה וטהרה ועונה לכל אחת,⁴⁰ אף-על-פי-כן, פסק

- סוף שם צריך לבחור שני דרכים או דרך מדבר ברק"ה, או דרך ים וזה דבר ידוע שאין יכול יהודי לעבור במדבר ברק"ה והים גם כן מעומד לשני הזקים גדולים' וכו' (חשש טביעה וליסטים).
 33 ראה שו"ת הרשב"ש סימנים: עה, קיג, קכב, קנד, שלד, תלד, תקצב, תרכד, וכן קנא, שנח, שעניינם גביית שתי כתובות. וראה: תשב"ץ חלק א, סימן צג, צד, צח; חלק ב, סימן כ, קמב; חלק ג, סימן קמב. וראה: שו"ת ריב"ש, טו, ושם הוא כותב (ה ע"א): 'שהרי באלו הארצות אין מקפידים בזה כל כך ואדם נושא שתיים ושלוש נשים ואין מכלים שכך נהגו ואין צריך רשות מלך, קצין, שוטר ומושל'. וראה: אפשטין (לעיל, הערה 2), עמ' 88–89; מ"ע פרידמן, ריבוי נשים בישראל — מקורות חדשים מגניזת קהיר, ירושלים—תל-אביב תשמ"ו, עמ' 1–53 (להלן: פרידמן, ריבוי).
 34 שו"ת הרשב"ש, תלד; תשב"ץ, חלק ג, סימן קמב. וכן היה מקובל גם במצרים בתקופה הקלאסית של חקר הגניזה (המאות ה'–י"ג לערך), ראה: פרידמן, ריבוי, עמ' 205 ואילך.
 35 מבגאיה, מן הדיין ר' עמרם עמאר (שו"ת רשב"ש, קכב); מאלג'יר, מנאמני הקהל (שם, תקצב); מתנס, מר' משה אלרגלי (שם, שנח); ממוסתגאנס, מר' חגי אלזוק (שם, עה, קנא, קנד, שלד, שנו); מר' יצחק הלוי (שם, קיג) ובלא שם (שם, תרכד).
 36 בתשובה קנד משיב הרשב"ש בעניין אדם שהיה נשוי לאישה ורצה לשאת אחרת. ולא רצו קרובי השנייה לתת לו עד שיגרש את הראשונה. עמד וגירש אותה בערכאות, וקיבל על עצמו בקנס שלא יחזירנה. לאחר שנשא את השנייה רצה להחזיר את הראשונה. הרשב"ש פסק שהראשונה אינה מגורשת, שלא נתן לה גט ועליו לשלם את הקנס ויכול להחזיר את הראשונה לביתו אף-על-פי שנמצא שנהוג בשנייה מנהג רמאות. הרשב"ש לא ראה ליעץ שיבקשו ממנו שיגרש את הראשונה גם בגט, בבית דין ישראל (ראה: פרידמן, ריבוי, עמ' 348).
 37 שו"ת הרשב"ש, תרכד.
 38 שם: 'ולפי זה אמרו בפרק החלוץ (יבמות מד ע"א) שאסור לישא יותר מארבע נשים כדי שתבוא עונה אחת בחדש לכל אחת'. וראה: פרידמן, ריבוי, עמ' 50–52.
 39 שו"ת הרשב"ש, תרכד; 'והנה בארצות אדום'.
 40 והיא עונה בינונית (ראה: נידה ט ע"ב) כאמור בגמרא כתובות (סא סע"א—סב רע"ב): 'ברשות כמה? כמה דבעי?! אורחא דמילתא כמה? (רש"י: 'דרך ארץ שלא ישא עליו חטא נ]ש לא יגרע עונתה[) אמר רב: חדש כאן וחדש בבית' וכו'. וראה: אוצר הגאונים ליבמות, עמ' 151; פרידמן, ריבוי, עמ' 170–171.

הרשב"ש, שאם הנשים מקפידות שידור עם כל אחת לילה אחד, חייב הבעל להיענות להן, לקיים את המנהג בארצות האלה, שהנושא שתי נשים נושא אותן על-פי המנהג.⁴¹

לא כל אישה הסכימה, שבעלה יישא עליה אישה אחרת. והיו נשים שפעלו נמרצות, בעזרת קרוביהן ובני עירן, לעכב בעד הבעל מלשאת אישה שנייה.⁴² אבל אם שהה הבעל עם האישה עשר שנים ולא ילדה, פסק הרשב"ש לאלץ את הבעל לשאת אישה שנייה. שאין אדם רשאי ליבטל ממצוות פריה ורביה. ואם אשתו הראשונה מסרבת שיביא לביתה צרה, כופין אותה לגרשה. וחובה על בית דין להיזקק בדבר ולכפות על האישה לבוא לבית הדין ולקבל את גטה.⁴³ אולם, הרשב"ש העדיף, שהבעל יפייס את אשתו להסכים לנישואין עם אישה שנייה על-פני גירושיה.⁴⁴ היו נשים, שהתפשרו עם בעליהן, שבמקום שיישא עליהן אישה שנייה, הן יעלו עמם לארץ-ישראל,⁴⁵ שם תעמוד להן זכות ארץ-ישראל ויתברכו בפרי-בטן. הרשב"ש הכיר ביתרונה זה של ארץ-ישראל,⁴⁶ ועל כן הסכים עם נשים שדרשו מבעליהן, שיידרו להן או יישבעו להן, קודם שיעלו לארץ-ישראל, שלא יישאו אישה שנייה בחייהן גם אם לא תלדנה שם.⁴⁷ הרשב"ש בתשובתו, מבלי שנשאל הציע לשון נדר, שאין בו כל ספק ובאופן שהבעל לא יוכל לישראל עליו.⁴⁸

- 41 כלומר, על דעת כן נתקדשה לו.
- 42 ראה: שו"ת הרשב"ש, ש, קנד.
- 43 שו"ת הרשב"ש, תיא, על-פי יבמות סד ע"א; רמב"ם, הלכות אישות טו, ז.
- 44 שו"ת הרשב"ש, תיא: 'וכבר אירע בכאן באיש אחד... ורציתי לכפותה לקבל גיטה עד שהיא בעצמה הלכה ודברה לו יקח(!) אשה אחרת ונתפייסו שניהם'.
- 45 ראה יבמות סד ע"א: 'שאיין ישיבת חו"ל עולה לו מן המניין', חידושי הרמב"ן, ד"ה ללמדך שאין ישיבת חו"ל. וראה: אה"ע, קנד, ותוספתא כפשוטה ליבמות, עמ' 71.
- 46 שו"ת הרשב"ש, שלד: 'וכ"ש לעלות לא"י וזכותא דארעא דישאל מסייעא ליה'.
- 47 שם, והנידון שם, שהבעל נשבע לאישה שלא יישא אישה שנייה עליה בארץ-ישראל, אבל נמצאו אנשים שטענו שאין חלות לשבועה. שאם האישה לא תלד הרי נשבע לבטל מצוות פריה ורביה. והרשב"ש פסק, כי בשעה שנשבע, האישה היא 'בת בניס' וכל שכן שאם עולים לארץ-ישראל, ששם זכות ארץ-ישראל מסייעת להם והיא עשויה ללדת. לכן אין כאן שבועה לבטל מצווה ואפילו שאחר כך תבטל.
- 48 שם: 'יאסור עצמו על כל אישה כל זמן שהיא בחיים ועל דעתה בלי שום פתח היתר וחרטה'. אבל בתשובה אחרת (קיג) פסק הרשב"ש, שבכל לשון נדר הבעל לא יכול לישראל על נדרו בלי רשות אשתו. לפי שהאישה קיבלה עליה לעלות לארץ-ישראל על מנת שבעלה יידור לה, בזה היא כמו שעשתה לו טובה על נדרו. שהרי אינו יכול לכוף עליה לעלות לארץ-ישראל מפני סכנת הדרכים. וכל הנשבע או הנודר לחברו מפני טובה שעשה עמו חברו אינו יכול לישראל אלא ברשותו.

גירושין

לעניין גירושין מבחין הרשב"ש בהלכה בין אישה ראשונה לבין אישה שנייה. באישה ראשונה הוא פוסק, שלבעל אסור לגרשה, אלא אם כן מצא בה ערות-דבר, היינו, חשש לזנות או 'דבר מכוער'.⁴⁹ אבל באשתו השנייה, רשאי לגרשה ככל שיחפורן, אפילו מצא אחרת נאה הימנה. הרשב"ש פסק באישה ראשונה כבית שמאי⁵⁰ ובאישה שנייה כר' עקיבא.⁵¹ ובכך דרך פסיקתו היא חידוש שלו. אמנם, כבר כתב הרמב"ם מפורש: 'ולא יגרש אדם אשתו ראשונה אלא אם כן מצא בה ערות דבר'.⁵² אבל הרמב"ם מסיים את ההלכה: 'אין למהר לשלח אשתו ראשונה, אבל אם שנאה ישלחנה'.⁵³ הרשב"ש השיג על הרמב"ם כהשגת בעל הטורים: 'האי דכתיב כי שנא שלח (מלאכי ב, טז) מוקמין לה בזיווג שני'.⁵⁴ אבל הרשב"ש לא פסק כבעל הטורים. כי באישה שנייה פסק בעל הטורים כבית הלל.⁵⁵ והרשב"ש — כר' עקיבא.⁵⁶

- 49 שו"ת הרשב"ש, תיא.
- 50 על-פי משנה גיטין ט, י: 'בית שמאי אומרים לא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה'. ובבבלי שם צ ע"א: 'אמר רב פפא לרבא לא מצא בה לא ערוה ולא דבר מהו, אמר ליה מדגלי רחמנא באונס לא יוכל לשלחה, כל ימיו ובעמוד ובהחזר קאי. מכלל דהכא דאי עבד עבד ומהכא משמע דרב פפא ורבא דאינהו אמוראי בתראי סבירא להו דלא יגרש אדם אלא אם כן מצא בה ערוה או דבר. וערוה — הוא חשש זנות ודבר — הוא דבר מכוער'. 'אע"ג דב"ש וב"ה הלכה כב"ה משמע הכא דהלכה כב"ש' (שו"ת הרשב"ש, שם).
- 51 משנה גיטין ט, י: 'ר' עקיבא אומר: אפילו מצא אחרת נאה הימנה', ובבבלי שם צ ע"ב: 'רב יהודה אומר אם שנאתה שלח ר' יוחנן אומר שנאו המשלח, ולא פליגי הא בזוג ראשון הא בזוג שני'.
- 52 הלכות גירושין י, כא [בפיה"מ סוף מס' גיטין, מהדורת קאפח, עמ' רמד: 'והלכה כבית הלל' ובהערה 22 שם: 'אבל בהלכות גירושין פ"י הל' כא נראה שפסק כבית שמאי'. והוא בוודאי מפני שכתב שם 'אלא אם כן מצא בה ערות דבר, שנאמר כי מצא בה ערות דבר'. אבל ניתן לדייק בלשון הרמב"ם — 'ערות דבר' ולא 'דבר ערוה'. והוא על-פי גרסתו במשנה שבכתב-ידו המקורי של פיה"מ (שם, עמ' רמד): 'בית שמאי אומרים... אלא אם כן מצא בה דבר ערוה, שני' כי מצא בה ערות דבר, בית הלל אומרים... שני' ערות דבר'. אולם במהדורתו הוריד קאפח 'ערות דבר' הנ"ל שבדברי ב"ה למדור שינויי הנוסחאות והדפיס 'דבר' בלבד בפנים. אשר למשמעות 'ערות דבר' לפי שיטת ב"ה, ראה: מ"ש פלדבלום, פירושים ומחקרים בתלמוד מסכת גיטין, ניריורק תשכ"ט, עמ' 222–223. מע"פ].
- 53 כך גרסת הרשב"ש בדברי הרמב"ם, שם. אבל בגרסאות הרמב"ם שלפנינו: 'אבל שניה אם שנאה ישלחנה'. וראה: בית יוסף, אה"ע קיט (ועיין בשינויי הנוסחאות ובילקוט שינויי נוסחאות' שבמהדורת פרנקל לרמב"ם, שם).
- 54 וראה: בבלי גיטין צ ע"ב; טור אה"ע קיט; שו"ת הרשב"ש, תיא.
- 55 טור אה"ע שם: 'והלכה כב"ה שאם פשעה כנגדו יכול לגרשה אבל לא יגרשנה כדי ליקח נאה הימנה, בד"א בזיווג שני' וכו'.
- 56 שו"ת הרשב"ש, תיא. ונחלקו לדעתנו בפירוש 'שנא' שככתוב, לבעל הטורים — שעשתה

החכמים בקהילות אלג'יריה כדרכם בפסק-הלכה, פסקו על-פי הרמב"ם. ר' יוסף ששפורטש, הדיין מהוניין, כתב לר' צמח, בנו של הרשב"ש: 'והרי מנהג פשוט שאין מונעין הבא לגרש אשתו ראשונה',⁵⁷ ור' צמח הודה לו, שאמנם, כך המנהג. אבל כתב לו:

מהמנהג אין להביא ראייה. דכולי עלמא דיני גמרי? ! ואילו ידעו דבהאי מלתא איכא איסורא לא הוו מכנפי וסופר לא הווה כתיב וסהדי לא הוו מסהדי, דכל ישראל בחזקת כשרים.⁵⁸

ואכן, הרשב"ש פסק, שבית הדין חייב למנוע מן הסופר לכתוב גט ומן העדים לחתום לגירוש אישה ראשונה. ובית דין שייזקק לגירושי אישה ראשונה בלא ערוות-דבר משמתנין ליה.⁵⁹ ואפילו אם מרדה האישה בבעלה אין נזקקין לו לגרשה בעל כורחה.⁶⁰

למעשה, על-פי הרשב"ש, נמנע מן הבעל לגרש גם את אשתו השנייה בלא 'ערוות-דבר'. אמנם האישה מתגרשת לרצונה ושלא לרצונה,⁶¹ אבל בית הדין לא נזקק להכריח את האישה לבוא ולקבל את גט.⁶² והיה מעשה באלג'יר, לפני הרשב"ש, באישה שנייה שבעלה רצה לגרשה. הרשב"ש בירר בבית הדין את סכומי תשלום כתובתה, נדונייתה ובלאותיה. השומה הייתה סך מסוים וכשהביא הבעל את המעות לבית הדין, שלח הרשב"ש להביא את האישה. אך כשסירבה האישה לבוא לקבל את הגט, לא ניאות הרשב"ש לבעלה להכריחה לבוא לבית הדין, מפיון שאינה מן הנשים שמצווה לגרשן.⁶³ אלא מאחר שלא באה האישה להתגרש הפסידה את מזונותיה.⁶⁴

משהו נגדו לכן שיטת בית הלל בזיווג שני. לרשב"ש — כפשוטו, מפני שמצא אחרת נאה הימנה, והיא שיטת ר' עקיבא.

57 כ"י ששון 612, סימן ה.

58 יכין ובונו, חלק א, קכח.

59 שו"ת הרשב"ש, שם.

60 ולא כל שכן שאין לגרשה בעל כורחו. שם, צג, קסח. הרמב"ם בהלכות אישות יד, ח; יד, יד, פסק שכופין לגרש. אבל הרשב"ש הכריע בזה כדעת רוב הראשונים (רבנו תם, הרמב"ן והרא"ש) והרשב"ץ (תשב"ץ, חלק ב, סימן רנו). 'שכבר הסכימו כל האחרונים ז"ל שלא לכוף ולגרש המורדת אפילו בטוענת מאיס עלאי' (קסח).

61 משנה יבמות יד, א.

62 שו"ת הרשב"ש, תיא (פ ע"ד), קסח.

63 שם, וראה: רמב"ם, הלכות גירושין י, כב; טור אה"ע קיט.

64 שו"ת הרשב"ש, תסד.

לגדור פרצות בדבר שבערווה

הרשב"ש נטה להחמיר מאוד בכל דבר שיש בו חשש איסור ערווה. ובלשונו המליצית:

חובה על כל ישראל וכל בתי דינים לגדור פרצות לבל ישוטטו השועלים
בחרצות.⁶⁵

ופעם אירע, שנבעלה בתולה אחת במוסתגאנם והסכים הנטען לקדשה. וכשבאו לכתוב לה כתובה, סירב לכתוב לה תוספת, פיוון שלדבריו טפלה עליו דברי שקר. והוא איים, שאם יכריחוהו לכתוב תוספת יגרשנה. הרשב"ש, שנשאל על כך, הסכים עם דרישת הנטען ואף ציווה שיפחתו לאישה בכתובתה ויכתבו לה מנה בלבד. אבל עם זאת, הורה להכות את הנטען מכת מרדות או לנדותו, כי 'וטוב הוא לעשות סייג בדבר כדי שלא ילמדו לפרוץ גדר'.⁶⁶ 'פרצה בגדר', ראה הרשב"ש במנהג הבעלים להניח את ביתם, לרגל מסחרם או מסיבות אחרות, לתקופות ארוכות. אישה, שנותרת לבדה בביתה, בלא בעלה, זמן ארוך, תמצא את הדרך לפתות גבר לניאוף. הוא כותב על אישה כזאת: 'שהרי כמה חללים הפילה ורבים ועצומים עד הארץ הכריעה והשפילה'.⁶⁷ לכן הוא חוזר ומטעים את הכרעת הרא"ש:

אשה שיראה מבעלה שילך לארץ אחרת ושואלת שיגרשנה או שישבע לה
שלא ילך והשיב הרא"ש ז"ל שאם דעתו לילך ישביעוהו שלא ילך או יכפוהו
לגרש לזמן קודם שילך.⁶⁸

65 שם, מו.

66 שם, נא. השואלים לא כתבו לרשב"ש, אם הנבעלת הייתה נערה או בוגרת ואם הדבר באונס או בפיתוי, והרשב"ש העלה את כל האפשרויות, עיין שם.

67 שם, מו, על-פי משלי ז, כו.

68 שו"ת הרשב"ש, שפב (עג ע"ב), והוא לשון בעל הטורים באבן העזר קנד. אבל בשו"ת הרא"ש, כלל מג, סימן יג, כתוב בנוסח אחר. ש' אברמסון, 'צירופי תשובות גאונים', ספר היובל מנחה לאי"ש (=אברהם ישעיהו דולגין), ירושלים תשנ"א, עמ' 197, נושא ונותן בפירוש דברי הרא"ש. הוא מביא שם את דברי הריב"ש ש'מפרש, ש'אין זו כפיה על הגט במחלט אלא שכופין אותו על מה שיש לו לעשות מן הדין ואם יגרשנה יפטר. עם היות שהרב ז"ל עצמו סובר שלעולם אין כופין על הגט אלא באותן שהזכירו כן חכמים בפירוש'. והוסיף אברמסון (שם): 'אבל הגר"א בביאורו סי' קנד אות מח, פירש שכופין אותו או הוא יוצא בלא רשותה מפני ביטול מצות עונה ומסמך אחר-כך את דברי הריב"ש בטעם דברי הרא"ש. אבל הפרט של מצות עונה הוא מתורתו של הגר"א והריב"ש לא הטעים את דברי הטור בזה'. וכבר קדם הרשב"ש וכתב להפך מהריב"ש (לפי שלא עיין בספרו): 'המגרש הזה מהכופין לגרש שהרי היה בדעתו לילך לארץ רחוקה וכופין אותו לגרש'. והרשב"ש פירש (שם) בהרחבה את דעתו של הרא"ש. ראה

אבל הרשב"ש לא הסתפק בהכרעת הרא"ש. הוא הוסיף עליו, שאם האישה אינה תובעת מבעלה גט-זמן, חובה על בית הדין להתערב מעצמו. כי כל ישראל בעלי דין בכל דבר שאסור לערווה.⁶⁹ הרשב"ש הגביל את גט-הזמן לזמן עונה.⁷⁰ אמנם, אם נתפייסה האישה יכתוב לה גט-זמן לזמן שתרצה, אבל אל לו לבעל לשאול ממנה זמן ארוך, ומה שכתב הרמב"ם, שתלמידי חכמים יוצאים שלא ברשות נשותיהם שתיים ושלוש שנים,⁷¹ פירש הרשב"ש במי שתורתם אומנותם, והוסיף: 'בדורות הללו שאין מי שתורתו אומנותו' יש לכוף גט-זמן גם על תלמידי חכמים.⁷²

גט-זמן לא הועיל בכל מקרה. בבגאיה אירע מעשה בבעל, שהיו לו קטטות עם אשתו, והיה מעגנה לתקופות ארוכות. וכשכפה בית דין עליו לכתוב לה גט-זמן, היה חוזר בתוך הזמן, מתייחד עם אשתו, מבטל את הגט, מקניט אותה וחוזר ובורח אל מחוץ לעיר. הרשב"ש יצא מגדרו כדי למצוא תקנה חדשה, באופן שהאישה לא תיזקק בכל פעם לבית דין, שיכפה על בעלה גט-זמן חדש. והוא הציע את הדרך החדשה, רק לאחר שמצא שהיא מוסכמת על שיטת כל הפוסקים. שכן כתב הרשב"ש: 'ומי יוכל להקל בערוה אחר שכל הגדולים מחמירים בדבר'.⁷³ וזו היא הצעת התקנה החדשה שהוא מכנה 'תקנה ישרה': הדיינים יכפו על הבעל, שיצווה על סופר שיכתוב גט כשר לאשתו ויצווה על עדים שיחתמו וימסרו לה, אם הוא מתעכב מחוץ לעיר יותר מזמן עונת האישה או כל זמן שתסכים עליו. וכל זה יכתבו בשטר. ויוסיפו שם, שכל צד שיעיד, שבטלה שליחות הסופר או העדים, עדותו בטלה מעכשיו. וכן יכתבו, שהאישה תהא נאמנת להעיד, אפילו נתייחד עמה הבעל, שלא נתפייסה לבטל את השליחות. באופן זה אפילו חזר הבעל ונתייחד עם אשתו פעמים אחדות, אם פעם אחת נתעכב מחוץ לעיר ויותר מן הזמן שהוסכם עליו, הסופר יכתוב את הגט והעדים יחתמו וימסרו לאישה.⁷⁴

גישתו של הרשב"ש, שכל בעל שעוזב את ביתו ועירו לתקופת-מה, מפני שהוא מתכוון להרחיק נדוד, בית הדין יכפה עליו לתת גט-זמן לאשתו, לא הייתה מקובלת בקרב הקהילות. וכנראה, גם לא נראתה להן. דבר רגיל הוא בימים ההם, שאנשים מרחיקים נדוד לרגל מסחרם או לתור לעצמם פרנסה או לחפש את מזלם במקום אחר, וגט-זמן הוא להם למכשול. ר' יוסף ששפורטש, שהיה דיין בהוניין, שהייתה

בנידון זה: ז' ורהפטיג, 'כפיית גט להלכה ולמעשה', שנתון המשפט העברי, ג-ד (תשל"ו)–תשל"ז, עמ' 182. והוא דחה גם את דעת הריב"ש (שם, הערה 14) והביא את דעת הרשב"ש.

69 שו"ת הרשב"ש, מו, וראה גם: שפב נוסח של גט-זמן.

70 על-פי הרמב"ם, הלכות אישות יד, ב.

71 רמב"ם, שם.

72 שו"ת הרשב"ש, שפג (עג ע"ג).

73 שם תצח, לדיין ר' עמרם עמאר.

74 שם, והרשב"ש מציע שם נוסח שטר על-פי התקנה הזאת.

עיר נמל ורכים יוצאים אותה וחוזרים אליה לאחר תקופות ארוכות, כתב לרשב"ש על התנגדותם של סוחרים וחכמים להצעתו.⁷⁵ הרשב"ש הגיב על התנגדותם בלשון בוטה ונחרצת, וכדרכו במקרים כאלה, כתב את דבריו גם בחרוזים.⁷⁶

הרשב"ש החמיר גם באישה שיצא עליה קול בעיר שזנתה, אם היה זה קלא דלא פסיק היינו, שלא נמצאו אחרים שמכחישים את הקול. בנידון זה יש מחלוקת עתיקה בראשונים. בעל השאלות, רש"י, רבנו תם, הרמב"ן, הרא"ש ומהר"ם מרוטנברג פסקו, שאם יש 'עדי כיעור' ו'קלא דלא פסיק', אסורה על בעלה וכל שכן על הנטען.⁷⁷ בעל הלכות גדולות, רבנו חננאל, הרי"ף והרמב"ם פסקו, שאין אישה נאסרת על בעלה אלא בעדי טומאה.⁷⁸ והראב"ד פסק, שנאסרת על בעלה בעדי כיעור בלבד.⁷⁹ באה לפני הרשב"ש שאלה באישה, שיצא בעלה למדבר, והיו מרננים אחריה עם פלוני השכן, ושלושה חודשים לאחר שחזר בעלה ילדה בן ונפטר מיד לאחר לידתו. בתשובתו פסק הרשב"ש:

וכיוון דאפילו בעדי כיעור בלבד יש מגדולי המורין שאוסרין אותה על בעלה כל שכן האישה הזאת שילדה ולד מעליא אחר ביאת בעלה בשלשה חודשים שבודאי הרה היא לזנונים.⁸⁰

- 75 שם, תקל. דברי ר' יוסף ששפורטש עצמם אינם כתובים, אך הם מובנים מתגובת הרשב"ש.
- 76 שם: 'ואותם הנבלים הסכלים/ המשלחים רסן לשונם/ לא מסתייא דלא גמריין/ אלא משבשי מאן דסבר וגמיר/ ומאן דאיסורא זוטא כאיסורא רבה בעיניה אסיר/ וטוב ברע לא ימיר/ ואינם כדאיים להשיב על דבריהם/ שאף מן הדין, ומעשיהם הרעים, אסור להביט אל פניהם.'
- 77 שאלות (מהדורת ונציה), קלד; ובמהדורת מירסקי, קנב (כרך ד, עמ' עח); ביבמות צב ע"א; גיטין פא ע"א, אמר רב אשי: 'כל קלא דבתר נישואין לא חיישינן', אבל ביבמות (כד ע"ב—כה ע"א) בדין הנטען על אשת איש שנינו בכרייתא: 'רוכל יוצא ואשה חוגרת בסינר אמר רבי הואיל ומכוער הדבר תצא'. בעל השאלות פירש תצא מן הבעל וכל שכן מן הבעול. ובגמרא נפסקה הלכה כרבי בקלא דלא פסיק. וכך כותב בשאלות (שם): 'ואי איכא דבר מכוער בשני עדים וקלא דלא פסיק מפקינן לה בין מבעל בין מבעול'. רש"י: יבמות כד ע"ב, ד"ה ואבעית אימא. והרשב"ש כתב (שו"ת הרשב"ש, צב): 'דרש"י פירש תצא מן הבעל ופירושו לפירושו וכל שכן מן הבעול'; ר"ת: ראה תוספות יבמות כד ע"ב, ד"ה אמר רבי הואיל ומכוער הדבר תצא. ושם כתב, שיוצאת מן הנטען, אבל ברא"ש וכן ברשב"ש צב, כתבו שרבנו תם חזר לפרש כפירוש השאלות; הרמב"ן: חידושי הרמב"ן ליבמות כד ע"ב, ד"ה הא דתניא ומכוער הדבר; הרא"ש: הלכות הרא"ש ליבמות פ"ב, סימן ח, וראה שם לפסק המהר"ם.
- 78 ה"ג: הלכות מיאון, דפוס ונציה סד ע"ב; דפוס ורשה סג ע"ד; אוצה"ג ליבמות, עמ' 45; ר"ח: ראה אוצר הגאונים ליבמות, עמ' 302; הרי"ף: ליבמות כד ע"ב למשנת הנטען מאשת איש; רמב"ם: הלכות סוטה ב יג. הפוסקים שפסקו דווקא מן הבעול הוא דמפקינן, פירשו דברי רבי (יבמות כד ע"ב) הואיל ומכוער הדבר תצא — תצא מן הנטען, על-פי הנידון בסוגיה. וראה ברא"ש שם.
- 79 כדברי הרשב"ש (שו"ת הרשב"ש, צב).
- 80 שו"ת הרשב"ש, צב.

במקרה אחר נשאל הרשב"ש על אשת בעל אכסניה שהיו מרננים, שמתייחדת בסתר עם אכסנאי. האכסנאי הכחיש בשבועה. אבל הבעל היה צועק בבית הכנסת, שאשתו ממשיכה להסתתר עם ההוא והיה מצייק לאשתו מאוד, עד שברחה ממנו והתגוררה בבית ישמעאלי. ואז גבר הקול, שהיא נואפת עם האכסנאי. גיוון שהבעל היה צועק ומטריד את הקהל, צמדו וגירשו אותו ואת אשתו מן העיר. לבסוף עזב גם האכסנאי את העיר. ואז דרש הבעל לחזור עם אשתו לביתו. אבל האישה סירבה נחרצות, ואמרה, שאחרי כל מה שעולל לה היא לא תשוב אליו לעולם. לפיכך הודתה שמה שריננו אחריה — אמת. הרשב"ש פסק:

האשה הזו חייב היה בעלה להוציאה. הוא, שכפי השאלה קלא דלא פסיק היה בדבר המכוער הזה, ובקלא דלא פסיק מפקינן והכי איפסיקא הלכתא בפרק ב' דיבמות,⁸¹ וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפ"ב מהלכות סוטה.⁸²

הרשב"ש התעלם מדעת כל הפוסקים החולקים ולא נשא ונתן בדבריהם.⁸³ יתר על כן, בגמרא נאמר, אם יש אויבים או אומרים 'אויבים אפקוה לקלא'.⁸⁴ והרשב"ש הודה: 'בעונותינו הרבים מועטים הם בזמן הזה שאין להם אויבים'.⁸⁵ אף-על-פי-כן לא נסוג הרשב"ש מהכרעתו. הוא פירש את אזהרותיו של הבעל לאישה שלא תיסתר עם האכסנאי כקינוי בדין אישה סוטה.⁸⁶ ובזמן הזה, שאין מי סוטה להשקותה, אוסרים את האישה על בעלה.⁸⁷ אמנם לקנא צריך בעדים⁸⁸ וכאן לא היו עדים, לכן כתב הרשב"ש 'שהקינוי הזה מחזק הקול של דבר מכוער', ועל כן אסורה לבעל ולנטען. לבעל — שבעל נאמן לאסרה עליו. לנטען — שהאישה בהודאתה 'שויא נפשה חתיכה דאיסורא'. ואף-על-פי שאינה נאמנת בזה לאסור עצמה על בעלה,⁸⁹ נאסרה על הנטען.

על נטייתו המחמירה של הרשב"ש, באישה שיצא עליה קול, מלמד גם יחסו אל הבעל שרוצה למחול על קיניו. לפי הדין, עד שלא נסתרה, אם מחל, קיניו מחול.⁹⁰

- 81 הרשב"ש מציין כאן ליבמות כה ע"א, שנפסקה 'הלכתא כרבי בקלא דלא פסיק' והוא מתכוון לפירושו הראשונים שמפרשים: 'תצא' — מן הבעל.
- 82 שו"ת הרשב"ש, רח, רמב"ם, הלכות סוטה ב, יב, וראה להלן.
- 83 כפי שעשה בתשובה בשו"ת הרשב"ש, ש, צב.
- 84 יבמות כה ע"א, בדברי אביי.
- 85 שו"ת הרשב"ש, רח.
- 86 ראה: רמב"ם, הלכות סוטה א, א.
- 87 רמב"ם, הלכות אישות כד, כד.
- 88 רמב"ם, הלכות סוטה א, א.
- 89 ראה: משנה סוף נדרים; רמב"ם, הלכות אישות כד, יח.
- 90 רמב"ם, הלכות סוטה א, ז.

הוא כתב על הבעל המוחל במליצה:

ואם הבעל מוחל על כבודו / ישפך לארץ כבודו / ויקלון על כבודו.⁹¹

היתר עגונה

בהיתר עגונה נהג הרשב"ש לפי הכלל הידוע בתלמוד: 'משום עיגונא אקילו בה רבנן'.⁹² הוא ראה חובה על כל דיין, לחזור על כל הצדדים למצוא פתח היתר לעגונה,⁹³ ואם אנו יכולים לפתוח לאשה הזאת פתח קטן כמלוא מחט סדקית ראוי לפתוח לפנייה שער כפתחו של אולם'.⁹⁴ דוגמה לגישתו של הרשב"ש בהיתר עגונה הוא הקונדרס המיוחד שכתב בהיתר יבמה אחת באלג'יר, שהיבם הפליג למדינת הים ולא נודע מקומו. הרשב"ש כתב תשובה מקיפה בנידון, ועליה הוא כותב בחרוזים:

וכתבתי כל זה למלאכת שמים, מפני תקנת עגונות / שלא תהיינה בנות ישראל
חשובות / כאלמנות צרוות / כאלמנות חיות / למרמס רגל נתונות.⁹⁵

המעשה שעליו כתב הרשב"ש היה באישה אחת שבעלה חלה את חוליו אשר מת בו, ובשלושת השבועות האחרונים לחייו סעדה אותו אמו יומם ולילה. בזמן מחלתו בא הרשב"ש לבקרו והציע לו לכתוב לאשתו גט על תנאי, כדי שלא להשאירה עגונה אם ימות, שלא תהא זקוקה לייבום לאחיו, שאין יודעים היכן הוא נמצא ואם ימצא לא יוכלו לכופף אותו לבוא לייבום או לחלוץ. אבל הבעל סירב.⁹⁶ שמונה חודשים אחרי פטירתו ילדה האישה בן. עם לידתו שלח הרשב"ש שליחים לבדוק אותו, ומצאו שנולד בשערו ובציפורניו. הוולד מת כשבוע מלידתו. האישה טענה, שהילד נולד אחרי תשעה חודשים גמורים ועל כן ילדה ולד בר־קיימא והיא אינה זקוקה לייבום ומותרת לשוק. הרשב"ש בטרם השיב ונשא ונתן בדבר, שלח שלושה דיינים לאסוף עדויות מפי שכנים ושכנות, מפי אמו של הבעל המת ומבאי בית הכנסת, כדי לברר את מצב מחלתו של האיש וטבילתה של האישה בחודש האחרון לחייו, ומאימתי הוחזקה מעוברת. נוסח העדויות נמסר לאישה. הרשב"ש נשא ונתן בהיתרה ומצא

91 שו"ת הרשב"ש, צב. על-פי איכה ב, יא: 'נשפך לארץ כבודי'; וחבוק ב, טז: 'ויקלון על כבודך'.

92 גיטין ג ע"א; יבמות פח ע"א. וראה: רמב"ם, הלכות גירושין יג, כט.

93 ראה: שו"ת הרא"ש, כלל נא, סימן ב.

94 שו"ת הרשב"ש, תקיג, ושם הוא גם כותב: 'וכדי שלא ישארו בנות ישראל עגונות נתתי אל לבי לדרוש ולתור בחכמה אולי ימצא פתח להתיר העגונה'.

95 שם.

96 פרטים אלו אינם כתשובה שלפנינו (שם) אבל הם נמצאים בנוסח העדויות שבכ"י אסקוריאל

פתח היתר משלושה צדדים: עַד אחד החזיקה בתשעה חודשים גמורים, 97 שליחו מצאו את הוולד בשערו ובציפורניו, 98 עדות ברורה שהוולד נולד לתשעה חודשים מקוטעין. 99 הרשב"ש סמך את עיקר היתרו על-פי העדות שהוולד נולד לתשעה חודשים מקוטעין. 100 אמנם דין זה נתון בתלמוד במחלוקת. 101 הרמב"ם הכריע בפירוש, כי ולד בר-קיימא הוא רק לתשעה חודשים גמורים. 102 אף-על-פי-כן ראה הרשב"ש בנידון זה שלא לפסוק על-פי הרמב"ם ואפילו הייתה קיימת בקהילות אלג'יריה הסכמה לדון על-פי ספרו של הרמב"ם. 103 הרשב"ש כתב:

ואעפ"י שהרמב"ם ז"ל כתב בפ"א מהלכות חליצה ובהלכות אבלות דבעינן ט' חדשים שלמים כיון שהחוש והנסיון מכחיש זה ומצינו שאף רז"ל במחלוקת היא אצלם ובעלי התוספות נתעוררו לומר שזה היה בדורות הראשונים, אין סומכין על דבריו בזה וכו'. 104

הרשב"ש ידע, שרבים עשויים שלא להסכים עם הכרעה שלא כדברים המפורשים

- 97 עדותו של סוחר שנודמן עם הבעל באכסניה, בשבת כ"ח בתמוז, שנת ר"ו (1446). הבעל סיפר לו בתוך שיחה שאשתו מעוברת. האישה ילדה לאחר מות הבעל בר"ח אייר, שנת ר"ז (1447). הבעל נאמן להחזיקה מעוברת (רמב"ם, הלכות יבום וחליצה ג, א), וכן עַד אחד נאמן (רמב"ם, שם ג, ה; סמ"ג עשין נא; חידושי הרמב"ן לב"ב קלד ע"ב, ד"ה מפני מה אמרו זה בני נאמן).
- 98 על-פי רמב"ם, הלכות מילה א, יג; הלכות נחלות א, יג; חידושי הרמב"ן לשבת קלד ע"ב; חידושי הרשב"א ליבמות לו ע"א.
- 99 לפי נוסח העדויות יצא הבעל, מכלוף זגאנדו, את העיר בכ"ו בתמוז. פְּיוֹן שסיפר שאשתו מעוברת, משמע שטרם צאתו הגיע זמן וסתה של אשתו ולא ראתה דם. לכן סברו שניהם שהיא מעוברת. ואם נניח, שראתה אחרי צאתו או למחרת, בכ"ז בתמוז, הרי לפי חשבון של שבעה ימי נידה ושבעה נקיים אי-אפשר שתטבול לפני י"א באב להיות מותרת לבעלה. אבל בשבוע של ט"ו באב, לפי עדותם של כמה עדים, הבעל שכב על מיטתו חולה וחוליו הלך והכביר. כן העירו שכנות, שלא שמעו בכל חודש אב שהאישה טבלה. וכן העירו, שמיום שחלה הייתה אמו אצלו (ואין לחוש שבא עליה). אבל אמו טענה, שבחודש אב היה שוכב ועומד וחוזר ושוכב. ובערב שבת נחמו (=י"ב באב), ירד בנה לנמל ללוות אורחים שהפליגו למוסטגאנס. וביום ב' שלאחריו (=ט"ו באב) עמד כדי לקרוא מכתב לאישה שבנה נפטר באלמדיה. וכי"ט באב נפל למשכב. וביום ב' (כ"ב באב) טבלה אשתו. ובבוקר השכם חלה את חוליו שממנו לא קם ובח' באלול נפטר. כתב הרשב"ש, אפילו נאמין לאמו, אף-על-פי שאינה נאמנת על בנה וכלתה אי-אפשר לאַחַר התאריך שבו נתעברה מכ"ג באב. ונמצא כשהיא ילדה בר"ח אייר, הייתה בחודש התשיעי להריונה. וילדה בכיורו לתשעה חודשים מקוטעין.
- 100 ראה: שו"ת הרשב"ש, תקיג.
- 101 נידה מד ע"א.
- 102 רמב"ם, הלכות יבום וחליצה א, ה; הלכות אבלות א, ד.
- 103 ראה: עמינח, עמ' ריג ואילך.
- 104 שו"ת הרשב"ש, שם (קב ע"ב). וראה: עמינח, עמ' רכד והערה 77.

ברמב"ם, לכן הוסיף וכתב:

ואם יתעקש אדם לומר כי אלא כדברי הרמב"ם ז"ל ראוי להורות, נשיבהו ע"פ דרכו, שהרמב"ם ז"ל גם כן אומר שבגמרו סימניו הוי ולד גמור... אבל למי שידע דרכי המשא והמתן יבין כי בתשעה חדשים מקוטעים די ובזה ראוי להורות וכו'.¹⁰⁵ הלכך האשה הזאת מותרת היא להנשא בשעת הדחק אפילו מטעם אחד משלשת הטעמים הללו כ"ש בהצטרף כולם כאחד ואין בדבר בית מיחוש.

עם כל נטייתו להקל ולהתיר עגונות, לא יסטה הרשב"ש בכלשהו ממה שנראה לו כגדרי ההלכה. על מאמציו בהיתר העגונה באלג'יר, כתב:

וידוע מחשבות אדם הוא ראה כוונתי ויודע תומתי כי לא נתכוונתי אלא להוציא לאור משפט.¹⁰⁶

ואמנם, במקרה אחר של היתר עגונה הוא כתב בתשובה: 'וחזרתי על כל צדדיה למצא פתח היתר לאשה הזאת ולא מצאתי'.¹⁰⁷ אמנם השואל, ר' יוסף ששפורטש, שכתב אליו את המעשה בשאלה, הציע לרשב"ש במשא ומתן הלכתי ארוך פתח היתר,¹⁰⁸ אלא שהרשב"ש סבר, כי יש לרדן במעשה בדרך אחרת. המעשה היה ביהודי מתלמסאן שיצא בשיירה במדבר ופתאום באו פרשים ליסטים. היהודי נתפתה לברוח עם ערבי אחד עד יעבור זעם. אחר כך, כשחזרו אנשי השיירה לדרכם, ביקשו את היהודי ולא מצאוהו. הערבי סיפר, כי היהודי ברח עמו, אבל אינו יודע מה היה לו. אחר כך 'נשמע קול דממה דקה' והערבי הודה שהוא הרגו וגזל ממנו את צרורות הזהב שהיו לו. וגם אנשים אחרים שמעו מפיו כסיפור הזה. וכשבא הערבי לתלמסאן התחכמו כמה יהודים משכילים בעיר, כדי למצוא היתר לאישה, ועשו לו סעודה להוציא מפיו את הסיפור על מות היהודי. הערבי, שחשש שהשלטונות יאשימוהו ברצח, החזיר את צרורות הזהב למשפחת ההרוג. ובדבריו בעת הסעודה היה 'מגלה טפח ומכסה טפחיים'. פעמים רמז בדבריו על הרצח כמסיח לפי תומו ופעמים בתשובה לשואליו כמתכוון להעיד.¹⁰⁹

ר' יוסף ששפורטש מצא לאישה פתח היתר משני צדדים, אחד, שהערבי כבר לפני בואו לתלמסאן, הסיח לתומו על מות היהודי, ובזה הוא נאמן.¹¹⁰ ומה שבסעודה היה

105 כך בנוסח התשובה שבכ"י אסקוריאלי, אבל בשו"ת הרשב"ש (שם) בדפוס חסר כל הקטע.

106 שם (ק ע"א).

107 שו"ת הרשב"ש, תקיט.

108 כ"י ששון 612, סימן כד, בתוך: נ' עמינח, ר' יוסף ששפורטש חכם ודיין במלכות תלמסאן וספר תשובותיו, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 139-143; 260-266.

109 ראה: שו"ת הרשב"ש, שם וכ"י ששון, שם.

110 על-פי יבמות קכא ע"ב.

דיבורו כמתכוון לעדות, ובזה אינו נאמן, אינו מבטל את הדברים שהסיח לפי תומו.¹¹¹ והצד השני, שלדעת ר' יוסף ששפורטש, יש לדון בישמעאלים כדין עבד ושפחה, שהוחזקו להיות משיאין מפי עבד ומפי שפחה.¹¹² ומה ששנינו: 'ובגוי אם היה מתכוין אין עדותו עדות'¹¹³ זה מחמת שהגוי עובד עבודה זרה. אבל הישמעאלים, שלא כנוצרים, אינם עובדי עבודה זרה, הם נימולים והם מקיימים שבע מצוות בני נח.¹¹⁴

הרשב"ש לא קיבל את דעתו של ר' יוסף ששפורטש, לא בעניין ההבחנה בין נוצרים לישמעאלים¹¹⁵ ולא את דבריו, שהעריב סיפר על מות היהודי אפילו שהסיח לפי תומו. הרשב"ש ניתח את סיפור המעשה בדרך אחרת. הוא חילק את סיפור הערבי לשני חלקים, סיפורו עד להישמע 'קול דממה דקה' וסיפורו מכאן ואילך. בתחילת סיפורו אמר: 'שלא ידע מה היה ליהודי. ובה אי-אפשר להתיר את אשתו, כי היהודי יכול היה להינצל כפי שהערבי ניצל. ומה שאמר אחר כך, שהוא עצמו הרג את היהודי בחנית יש לחוש ב'דדמי',¹¹⁶ שדרך המכים שמכים ובורחים וחושבים שהרגו. ובכגון זה צריך שיאמר: 'וקברתיו'.¹¹⁷ הרשב"ש הוסיף לו, שגם מצד מה ששנינו: 'משיאין על פי בת קול'¹¹⁸ אין כאן פתח היתר. משיאין כשהשומעים את הקול לא ידעו מי אמרו, שאז אי-אפשר 'למיקם עלה דמילתא'.¹¹⁹ אבל כאן ידוע, שהקול יצא

111 ראה: הרי"ף לסוף יבמות, וזה לשונו: 'ושמעין מיהא דהיכא דהתחיל הגוי להסיח לפי תומו אע"ג דמהדרין למשאל ולגלי לן למילתא שפיר. ולא נפיק לה מתורת מסיח לפי תומו, ונאמן ומשיאין את אשתו'.

112 משנה יבמות טז, ז.

113 שם טז, ה.

114 כ"י ששון 612, סימן כד. שם עמ' 263.

115 הוא כתב לו בעניין זה תשובה נפרדת (שו"ת הרשב"ש, תקכ) ואמר, שדבריו הם 'דברים רעים ומרים', כי פסולם של הגויים לא מחמת עבודה זרה אלא ממדרש הכתוב (ב"ק פח ע"א). הרשב"ש לא ציין לתשובת אביו (תשב"ץ, חלק א, סימן עח), שם מביא הרשב"ץ את דעת רבותינו הצרפתים ודעתו. הוא לומד שם פסולם של גויים מקל וחומר. 'והשתא בני ברית דכתיב בהו "כלו זרע אמת" משום עברה שבא לידם אמרה תורה אל תשת רשע עד, הני עכו"ם [שסתמם רשעים הם — ג"ע] לא כל שכן, ולא היה צריך הכתוב לפסלן'.

116 ראה: יבמות קיד ע"ב.

117 ראה: יבמות קכב ע"ב. והעניין נידון הרבה אצל המפרשים. הרשב"ש גם דחה את דבריו של הגוי. שאמר אחר כך שהרג את היהודי, מדין: 'כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד'. אף-על-פי שמושג הלכתי זה נוגע לעדות, ודברי הגוי נגעו בס מצד נאמנותו. ודומני, כי בפרשנות זו אין 'משום עיגונא אקילו בה רבנן'. ואפשר שנתכוון הרשב"ש לומר, שאפילו בעדות ישראל לא היה אפשר להתירה.

118 משנה יבמות טז, ו.

119 שו"ת הרשב"ש, רסד.

מן הערבי ועליו אין לסמוך, כאמור. מכל מקום, סיים הרשב"ש את תשובתו:
 שאם באים להם כתבים משום מקום מנחמין על מיתתו קודם שכאה למנחמים
 השמועה מאצלכם אפשר לתלות הדבר ששמעו שמת מצד אחר ומותרת.
 כעבור זמן, נודע לרשב"ש שהאישה נישאה, ועל כך הוא כתב:
 שוב אין לפקפק, כדאיתא בירושלמי מאן דנשאת נשאת ויצאו הדברים
 בהיתר.¹²⁰

חליצה וייבום

כבר נחלקו תנאים ואמוראים בשאלה, אם מצוות ייבום קודמת למצוות חליצה או
 מצוות חליצה קודמת למצוות ייבום.¹²¹ בקהילות אלג'יריה נהגו, שמצוות ייבום
 קודמת למצוות חליצה.¹²² ולכן ר' יוסף זמרון, תלמידו של הרשב"ש, שלח מבגאיה,
 בתוך קבוצת שאלות, את השאלה: אם הוא רוצה לייבם והיא אינה רוצה, מה
 דינה?¹²³ הרשב"ש השיב לו, שזו מחלוקת ישנה,¹²⁴ ומנה את הדעות החלוקות של
 הראשונים: ורש"י ורבותינו הצרפתים, הרא"ש והרשב"א פסקו חליצה קודמת
 לייבום, וביניהם יש שסוברים שכופין לחלוץ ויש שסוברים שאין כופין לחלוץ.
 והרי"ף והרמב"ם פסקו שמצוות ייבום קודמת ואם אינה רוצה להתייבם כותבים לה
 איגרת מרד. מכל מקום, הרשב"ש לא הכריע לתלמידו במחלוקת. אחר זמן, כשר'
 יוסף זמרון עבר לקונסטאנטין, הוא חזר לשאול את הרשב"ש בדין ייבום וחליצה,
 והפעם, בזיקה למעשה שאירע: דייני קונסטאנטין הכריעו לכפות חליצה על יבמה
 שסירבה להתייבם. היא טענה, כי היבם אינו רוצה לקנות לה בגדים החסרים לה.
 והיבם טען, שתמכור תכשיטים, שיש לה יותר מכדי צורכה, ותקנה בהם את הבגדים.
 ר' יוסף זמרון צרער על הכרעתם וכתב לרשב"ש. הרשב"ש השיב לו הלכה פסוקה:
 על האישה להתייבם כדעת הרי"ף והרמב"ם והרבה מן האחרונים. אין בדבריה
 אמתלה שלא תתייבם, ואם אינה רוצה להתייבם יכתבו עליה איגרת מרד. ואף הוסיף

- 120 שם, תקיט; ירושלמי יבמות פט"ו ה"א (יד ע"ד): 'רבי ירמיה בשם רבי חנינה מעשה בא לפני
 רבי ואמר מאן דנישאת נישאת' וכו'.
- 121 יבמות לט ע"ב ושם נסמן.
- 122 ראה: תשב"ץ, חלק ב, סימן רס (תשובה להוניין); שו"ת הרשב"ש, קנח (למוסתגאנם); שם,
 רמב (לקונסטאנטין).
- 123 שו"ת הרשב"ש, יג.
- 124 על מחלוקת זו ראה: כץ, הלכה וקבלה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 127–174 ('ייבום וחליצה
 בתקופה הבתר־תלמודית').

בתשובה: 'דין זה שדנו הדיינים לא ידעתי מהיכן להם'.¹²⁵ כיצד נעלמו ממנו דעות הראשונים שפוסקים מצוות חליצה קודמת, ומהם שכופין לחלוץ, ושהוא עצמו הזכיר אותם בתשובה קודמת לר' יוסף זמרון? אין לנו אלא לומר, שהרשב"ש הבחין בין שאלה שנשאלה לו למשא ומתן של הלכה לבין שאלה שנשאלה לו הלכה למעשה. בהלכה למעשה הסכימו בקהילות אלג'יריה לנהוג על-פי הרמב"ם. ואחרי שאביו הרשב"ץ כבר הכריע בתשובה, שמצוות ייבום קודמת לחליצה,¹²⁶ משמע לרשב"ש, שלקהילות אלג'יריה זו הלכה ברורה, שאין לסטות ממנה.

ברם, גם הרשב"ש במקרה אחד פסק לכפות לחלוץ. מפני שמצא בזה מוצא יחידי להתיר יבמה, לפי כל הדעות, בלא כל חשש להיתר ערווה. המעשה אירע באישה ממלאקה שבעלה עלה לארץ והתיישב בירושלים. כעבור זמן הגיעו למלאקה עדויות שונות, של יד מפי יד ומפי הכתב ומסגי נהור אחד. שלפיהן נשא הבעל אישה שנייה בירושלים ונפטר שם. ועל-פי אחת מן העדויות הניח אישה מעוברת. על-פי אחרת — הניח בת ועל-פי אחרת הניח בן.¹²⁷ פיוון שלא הייתה כאן אף לא עדות אחת של שני עדים כשרים, דן הרשב"ש בהרחבה בנאמנות יד אחד ביבמה.¹²⁸ ובמשא ומתן הצביע הוא, שכל הפוסקים ראשונים ואחרונים, פסקו שייד אחד ביבמה נאמן,¹²⁹ זולת הרא"ש שהוא היחיד שמחמיר ופוסק שאינו נאמן.¹³⁰ הרשב"ש היה יכול להכריע מיד על-פי הרוב, אלא הוא ראה לנכון לשאת ולתת בארוכה דווקא בדעת הרא"ש. הוא חיפש דרך לדחותו¹³¹ ולסייג דבריו, שאינו נאמן על הבעל הנפטר,¹³² אבל נאמן על הנולד.¹³³ וכן נהג הרשב"ש גם ביחס לעדויות הסותרות. לכאורה, כולם העידו על זרע קיימא,¹³⁴ אפילו לעדות שהניח אישה מעוברת. לפי הכלל, רוב נשים

125 שו"ת הרשב"ש, רמב.

126 תשבץ, חלק א, סימן לד: 'כיון שהסכימו הגאונים ז"ל לפסוק דמצות יבום קודמת למצות חליצה — קנה יבמתו דקימ"ל יבמה יבא עליה מ"מ'.

127 שו"ת רשב"ש, תקיב.

128 שעדות בכתב היא כיד מפי יד. ויד מפי יד היא כעדות יד אחד, וכן עדות שמיעה הרי היא כיד מפי יד (עיין רשב"ש, שם).

129 ראה: יבמות צג ע"ב והרי"ף שם; רמב"ם, הלכות ייבום וחליצה ג, ה; טור אה"ע קנח; סמ"ג עשין נא.

130 הלכות הרא"ש ליבמות פרק י, סימן ד (ליבמות צב ע"ב).

131 כתב הרשב"ש (שם): 'ומה מאד קשה לסתור כל דברי הגאונים מטעמא דגדולה שנאת השונאות מאהבת האהבות שהזכירו בעלי התוספות דרך מו"מ בלישנא דדילמא. ולא אמרוה לפסק הלכה. ואין הדין נותן להניח תלמוד ערוך בפיהם של גאונים ז"ל משום האי מילתא שכל עצמן של חכמים אינו אלא להקל בעדות אשה'.

132 (שם) שאין לחוש לעיקרון 'דומנין סניא ליה' רק בעדות מיתה.

133 שנולד הוא מילתא דעבידא לאיגלווי, וראה אה"ע סימן קנו, שכתב בעדות נולד שנאמן בלא כל חולק.

134 הרשב"ש מוכיח (שם) ממחלוקת ר' מאיר עם ר' יהודה ור' שמעון (יבמות קז ע"ב) באחת

ולד מעליא ילדן,¹³⁵ וכל שהניח זרע — כשרה היא לינשא בו. אף-על-פי-כן, פיוון שהתוספות כותבים 'לא אזלינן בתר רוב נשים שהן יולדות בני קיימא משום מיעוט דנפלים שכיח',¹³⁶ הוא הכריע להתיר את האישה בחליצה, כי ההיתר יהיה ללא כל ספק וחשש.¹³⁷ ואם היבם יסרב, כופין אותו כדי להתיר את האישה.

סיכום

הרשב"ש מכריע בהלכות אישות, כהכרעותיו בנושאים אחרים, בדרכים כבושות של משא ומתן הלכתי, שכבשו לו רבותיו הריב"ש והרשב"ץ. כמותם הוא נוהג בתשובותיו כדיין המברר את הדין לאשורו. בבקיות עצומה הוא נאחז בסבך המקורות: בתלמוד הבבלי, בחיבורי הפוסקים (הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש, ארבעה טורים, ספר העיטור ועוד), בספרי החידושים (הרמב"ן, הרשב"א, הר"ן ועוד) ובספרי התשובות (הרשב"א, הריב"ש, התשב"ץ). בחריפות רבה הוא מוצא את דרכו במבוך ההכרעות המקבילות והמוחלפות ומכריע את הדין על-פי כללי הפסיקה המקובלים על רבותיו ועל-פי ההסכמות שנתקבלו באלג'יר ובקהילות.

ברם, ניכר, כי לרשב"ש גם גישה ייחודית לפתרון הבעיות בהלכות אישות, שנתעוררו בזמנו באלג'יר ובקהילות אחרות. גישתו, לדעתנו, מושפעת משני צדדים, שלכאורה, הם מנוגדים. מצד אחד, מן היחס לאישה בחברה המוסלמית, שבה נולד ובה הוא נטוע. ומצד שני, מרגישות מיוחדת למצוקותיה של האישה היהודייה בסביבתו ובקהילות.

מחד גיסא הוא מקבל כדבר טבעי, שלאישה אין מעמד עצמאי משלה, כמקובל בחברה המוסלמית. האישה בעיניו בכחינת כלי לקיום מצוותיו של הבעל. לכן אב, שהשיא את בתו, בעלת שכל וללא מום, לחירש ואילם, ראוי לברכה. לכן אישה אינה יכולה למנוע מבעלה לשאת אישה אחרת על פניה אם רצונו בכך. לא כל שכן אם שהתה עמו עשר שנים ולא ילדה לו, שחובה עליו לשאת אישה אחרת על פניה ובידו הברכה לפייסה או לגרשה. יבמה אינה יכולה לסרב להתייבם באמתלה כלשהי ולבקש שהיבם יחלוץ לה, ובכוחו לייבמה בעל כורחה. אישה שבעלה 'מקנא' לה

אומרת מת ואחת אומרת נהרג, שר' יהודה ור' שמעון אומרים הואיל וזו וזו מודות שאינו קיים הרי אלו יינשאו וקימ"ל הלכה כר' יהודה וכ"ש כשר' שמעון כוותיה.

135 יבמות לו ע"ב.

136 שו"ת הרשב"ש, שם (צט ע"ב) על-פי תוספות יבמות לו ע"ב, ד"ה הא.

137 אמנם, עדיין יש חשש, שיבואו עדים ויעידו על הנוולד ויתברר, שהחליצה אינה כלום ותלך האישה ותינשא לכוהן ותלד ממנו בנים ויוציאו לעז על בניה שהם בני חלוצה. שאפילו אם נכריז לפני נישואיה שאינה חליצה, איכא דשמע בחליצה ולא שמע בהכרזה (ראה: יבמות לו ע"א). לכן פסק הרשב"ש, שהאישה תידור על דעת רבים ותישבע על דעת המקום ותקבל עליה בחרם וינדיי בלא שום פתח וחרטה שלא תינשא לכוהן.

שמתייחדת עם פלוני, אינה ראויה למחילה ממנו, ואם יצא קול שזנתה עמו — תיאסר עליו וכל שכן על הנטען.

מאידיך גיסא, הרשב"ש מצא פתרונות מקוריים למצוקותיהן של נשים שבעליהן נהגו בהן כשרירות לב או שלא חששו לעגנן. הוא מצא בדרך המשא והמתן ההלכתי אפשרות למנוע מן הבעל לגרש את אשתו בלא כתובה שעה שהיא מסרבת לעלות עמו לארץ-ישראל, אף-על-פי ששיבת ארץ-ישראל היא מצוות עשה מדאורייתא. ולזו שמסכימה לעלות עם בעלה לארץ-ישראל, אך חוששת מפניו, שבהיותו רחוק מקרוביה, יישא על פניה אישה שנייה, חיבר הרשב"ש נוסח של נדר שאינו ניתן לביטול, שבעלה יידור לה. הוא דרש מבתי הדין בקהילות לכפות על בעל, שעומד לצאת את עירו לתקופת-מה, לתת גט-זמן לאשתו. הוא חידש תרופה הלכתית מקורית, המונעת מן הבעל כל אפשרות לעגן את אשתו. לעולם הוא מחזר על כל הצדדים ההלכתיים האפשריים למצוא פתח היתר לאישה שלא תישאר עגונה. ובמקרה אחד גם נקט מראש אמצעים מעשיים למנוע עגינותה של אישה.

לשיטת הרשב"ש, למעשה, אין הבעל יכול לגרש את אשתו שלא לרצונה. הוא אוסר על הבעל, בכוח נידוי וחרם, לגרש את אשתו הראשונה שלא מפני דבר שבערווה. אמנם הוא מתיר לבעל לגרש את אשתו השנייה בלי כל סיבה, אך אינו מתיר לו להכריחה לבוא לבית הדין לקבל את גְטָה אם היא מסרבת.